

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕТІНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Бухтіярова А.Г., к.е.н., старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Сумський державний університет, м. Суми
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна
a.bukhtiyarova@uabs.sumdu.edu.ua

Тетерева О.Ю., магістр

Сумський державний університет, м. Суми
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна
aryna47tetereva@gmail.com

Анотація. На сьогоднішній день явище тіньової економіки є досить поширеним та носить негативні наслідки для економічного розвитку країн світу. Відомо, що на рівень тіньової економіки впливає безліч факторів і одним із таких факторів є легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом. Метою статті є аналіз первинного та державного фінансового моніторингу як інструменту детінізації банківської системи України. Станом на кінець 2018 року Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України визначає рівень тіньової економіки на рівні 30% від обсягу офіційного ВВП, що є найнижчим значенням за останні десять років. У статті авторами досліджено вплив фінансового моніторингу на рівень тіньової економіки, а саме визначено основні загрози економічній безпеці країни та проаналізовано частку повідомлень про підозрілі операції від банків у структурі загальних повідомлень. Встановлено, що близько 99% всіх повідомлень до Державної служби фінансового моніторингу України, про підозрілі фінансові операції надходять від банків. Розкрито сутність первинного фінансового моніторингу, його основні недоліки, а саме – недосконалість законодавчої бази, брак висококваліфікованих працівників у сфері фінансового моніторингу та формуванні чітких вимог до банків як до суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Розкрито зміст найпоширеніших схем з відмивання коштів через банківський сектор, таких як виведення капіталу закордон, корупційні схеми, схеми із залученням фізичних осіб, шахрайські операції всередині банку, підроблення документів на вартість застави або про її надання та підробка рішення компанії про отримання кредиту. Також у статті відображено основні порушення банків у сфері фінансового моніторингу за 2018-2019 роки, проаналізовано недоліки державного фінансового моніторингу та розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності фінансового моніторингу в банках з метою детінізації банківського сектору.

Ключові слова: детінізація, банки, банківська система, фінансовий моніторинг, відмивання коштів

DOI: 10.21272/1817-9215.2019.3-8

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогоднішній день, тіньова економіка в Україні становить одну з найбільших економічних загроз, адже вона є суттєвою перешкодою економічного розвитку країни та підвищення рівня життя населення. Оскільки в Україні банки є основними фінансовими посередниками – найбільша кількість нелегальних операцій проходить саме через банківську систему. Саме тому важливо дослідити вплив фінансового моніторингу в банках на тіньову економіку та запропонувати шляхи підвищення його ефективності з метою детінізації банківського сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблему тіньової економіки, фактори впливу на неї та інструменти детінізації вивчали такі вітчизняні науковці, як Г. Хоменко [1], В.Антипов [2], З.Варналій [3], В.Попович [4], Гончарова В.О [5], а також зарубіжні науковці, а саме Дж. Алм [6], С. Брінсі [7], Ф. Шнайдер [8], Дж. Ханг [9], Б. Йорлі [10], С. Хеїгнер [11] та інші. Разом з тим, віддаючи належне науковим роботам, питання впливу фінансового моніторингу в банках на рівень тіньової економіки залишається не розкритим та потребує подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз первинного та державного фінансового моніторингу як інструменту детінізації банківської системи України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання тінізації економіки є досить актуальним з часів становлення незалежності України. «Вимивання» коштів з країни в офшори, заробітні плати у конвертах, хабарі, «відкати», нелегальна робоча сила, готівкові операції поза обліком, заниження доходів на підприємстві та незаконні види діяльності – основні причини, що призводять до збільшення рівня тіньової економіки і, як наслідок, до недоотримання коштів до державного бюджету та сповільнення економічного розвитку країни.

Незважаючи на те, що за останні роки спостерігається тенденція до зменшення рівня тіньової економіки (згідно розрахунків Мінекономрозвитку її рівень у 2018 році склав 30% від обсягу офіційного ВВП, що є найнижчим значенням за останні десять років), все ж цей відсоток є ще досить високим [122]. Варто також розуміти, що реальний показник може бути набагато вищим, адже оцінити достовірно рівень тінізації досить складно.

Експертами Moneyval на кінець 2018 року було визначено основні Національні ризики України:

- корупція;
- незаконна економічна діяльність (включно з фіктивним підприємництвом, ухиленням від сплати податків та шахрайством);
- зростання організованої злочинності;
- діяльність конвертаційних центрів;
- високий обіг готівки;
- ризик фінансування тероризму;
- неприбуткові організації, які можуть використовуватися для передачі коштів терористам та терористичним організаціям;
- тіньова економіка [13].

Щодо останнього ризику, а саме тіньової економіки, то можна сказати, що він є результатом перерахованих вище загроз, які прямо впливають на рівень тінізації в Україні.

На сьогоднішній день, згідно зі звітом Report to the Nations за 2018 рік, питому частку у тіньовій економіці становлять шахрайські схеми з виведення коштів через банківський сектор, фінансування терористичних організацій та виведення коштів закордон в офшори. Банки – найголовніші фінансові посередники України, в яких зосереджено близько 90% активів країни, саме тому схеми, в які задіяні банки з метою відмивання або виведення коштів є досить поширеними серед злочинців та становлять загрозу національній безпеці. Згідно зі статистичними даними, які висвітлюються Держфінмоніторингом, близько 99% всіх повідомлень, про підозрілі фінансові операції надходять саме від банків (рис. 1).

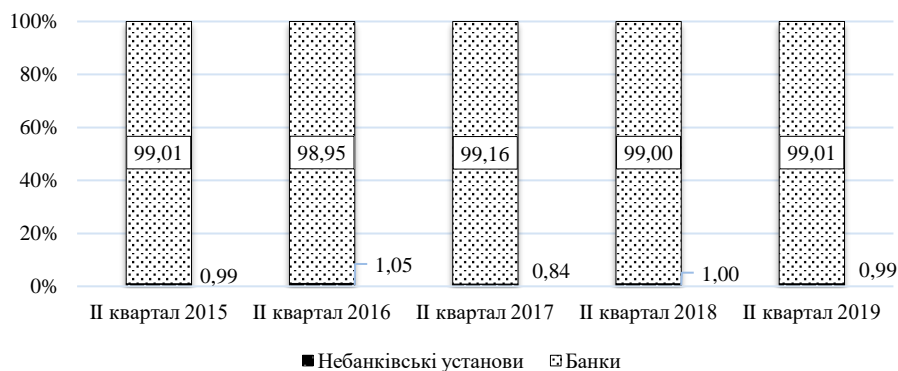

Рисунок 1 – Частка повідомлень про фінансові операції від банків та небанківських установ у загальній кількості поданих повідомлень [14]

Первинний фінансовий моніторинг (ПФМ), який здійснюється банками та державний фінансовий моніторинг (ДФМ), є досить потужними інструментами боротьби з тінговою економікою, адже за їх допомогою можна виявити левову частку нелегальних операцій та значно зменшити рівень тінгової економіки. Але питання в тому, чи ефективно його здійснюють банки, як суб'єкти ПФМ та Державна служба фінансового моніторингу України, на рівні державного фінансового моніторингу. Отже, для детінізації економіки України, необхідно проаналізувати ефективність державного та первинного фінансового моніторингу в Україні, виявити його основні проблеми та запропонувати шляхи покращення.

Згідно Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» фінансовий моніторинг – це діяльність із виявлення незаконно отриманих доходів та запобігання фінансуванню тероризму. Національний банк встановлює до банків та небанківських установ вимоги щодо протидії відмиванню незаконно отриманих доходів та перевіряє їх дотримання [15].

В Україні банки є суб'єктами первинного фінансового моніторингу і основні вимоги до них встановлюються Національним банком України. Система фінансового моніторингу в банківській системі виглядає наступним чином:

Рисунок 2 – Фінансовий моніторинг у банківській системі України [16]

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» прописані такі основні вимоги до банків:

- 1) здійснювати ідентифікацію, верифікацію клієнта;
- 2) забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- 3) забезпечувати реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, не пізніше наступного робочого дня з дня їх виявлення;
- 4) повідомляти спеціально уповноваженому органу про підозрілі операції;
- 5) зберігати офіційні документи не менше п'яти років після завершення операції, закриття рахунка, припинення ділових відносин;
- 6) вживати на постійній основі заходів з підготовки персоналу щодо виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- 7) виконувати вимоги відповідних суб'єктів державного фінансового моніторингу, які відповідно до цього Закону виконують функції державного регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу та ін. [15].

Основною проблемою на рівні конкретного банку, яка зменшує ефективність фінансового моніторингу, зазвичай є неналежне виконання встановлених на законодавчому рівні вимог до банків, як до суб'єктів первинного фінансового моніторингу. У результаті такого «халатного» відношення, банк опиняється втягнутим

в різноманітні схеми з відмивання коштів, ставить під загрозу безпеку всієї банківської системи країни та ризикує втратити ліцензію.

Так, НБУ у квітні 2018 року оприлюднив перелік найпоширеніших схем відмивання грошей за участю банків. Одна з таких операцій – це виведення капіталу закордон. Зміст даної схеми полягає у тому, що компанія, яка продає товар на експорт закордонній компанії, підписує контракт на оплату у доларах. Згодом, одна зі сторін змінює умови контракту на іншу валюту (наприклад польський золотий) та прописує в контракті курс в 10 разів менший за ринковий. Таким чином, сума недоотриманої виручки виводиться закордон.

Інша не менш популярна схема з відмивання коштів – корупційна. У даній схемі головним діячем є державне підприємство, яке проводить тендер на закупівлю матеріалів або обладнання, та компанії, які приймають участь в тендері – фігуранти кримінальних справ. За результатами тендеру, державне підприємство переводить частину коштів на рахунок одного з підприємств, що приймало участь у тендері, а іншу частину – переводить у готівкову форму як фінансову допомогу чи позику.

Поширеними також є і схеми із залученням фізичних осіб. Одна з таких схем, висвітлена НБУ, називається «отримання готівки». Її суть полягає у тому, що певна кількість компаній оплачувала збір вторинної сировини. Загалом вони нібито купили сировини вагою 612 тис. тон. Кількість осіб, що ніби здавала цю сировину була обмежена та серед таких осіб були навіть публічні діячі. Підозрілість також була у тому, що для перевезення такого обсягу сировини щодня, знадобилось би 284 КАМАЗи. Таким чином, дані фізичні особи та публічні діячі «відмивали» кошти, які вони отримали нелегальним шляхом [17].

Величезну загрозу для банківського сектору становлять також шахрайські операції всередині банку, в які залучаються працівники, адже такі схеми виявити набагато складніше, ніж зовнішні. Однією з найпоширеніших схем виведення коштів з банківської системи – є використання підставних компаній власником банку. За такої схеми може бути створена необмежена кількість підставних компаній, на які видаються кредити та які, звісно, не повертають. Компанії реєструються на підставних осіб, тому на практиці довести, що власник або керівник банку є кінцевим бенефіціаром, майже неможливо.

Також досить поширеним методом виведення коштів через банки є підроблення документів на вартість застави або про її надання та підробка рішення компанії про отримання кредиту. Фальшиві документи дають можливість засновникам надалі визнати цей документ недійсним і не виплачувати кредит. У подібних схемах зі сторони банку зазвичай задіяні кредитні менеджери і фахівці з оцінки заставного майна [18].

Дана інформація висвітлювалась НБУ з метою попередження повторення схем з відмивання коштів через банківську систему та підвищення пильності банків до подібних операцій. Проте, статистичні дані за останні два роки показують, що банки продовжують порушувати законодавство у сфері фінансового моніторингу та сплачують штрафи за фінансування нелегальних схем.

Оприлюднені Національним банком України на офіційному сайті заходи впливу, щодо банків, які порушували законодавство у сфері фінансового моніторингу дозволили виокремити основні порушення, які були зафіксовані у банківському секторі протягом 2018-2019 років.

Щодо проблем на рівні державного фінансового моніторингу, то найбільшою є недосконала законодавча база. Наприклад, у законодавстві не прописана мінімальна сума коштів, відмивання якої вважається злочином, що дозволяє злочинцям уникати кримінальної відповідальності. Прописана лише мінімальна сума, яку банки зобов'язані перевіряти і це знімає з них відповідальність про повідомлення до Держфінмоніторингу про підозрілість операцій на суму менше 150 тис. грн.

Також, варто зауважити, що проблемою загальнодержавного рівня є те, що створений реєстр бенефіціарних власників, який мав би забезпечувати зменшення

рівня корупції в Україні та запобігати легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в більшості випадків відображає не реальних, а номінальних власників.

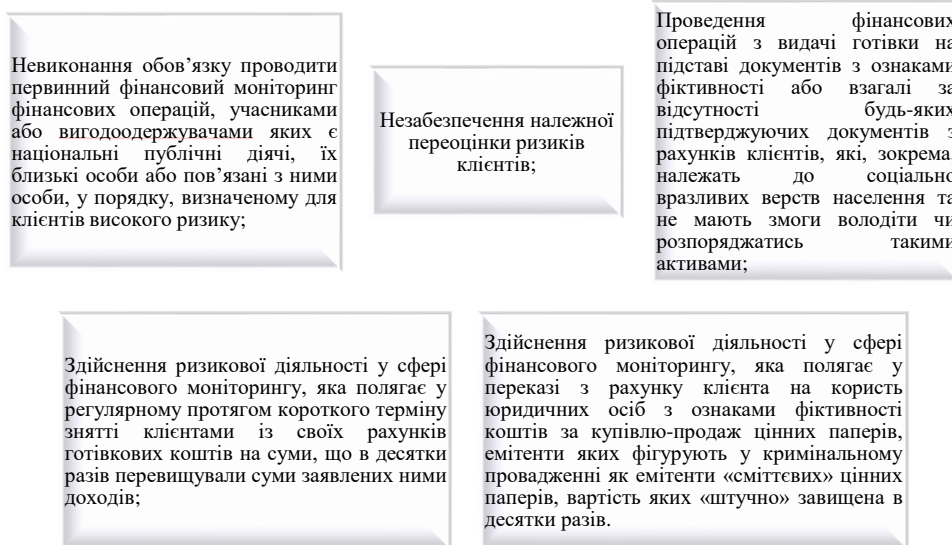

Рисунок 3 – Основні порушення банків у сфері фінансового моніторингу в період за 2018-2019 рр. [16]

Враховуючи всі зазначені порушення банків, недосконалість законодавчої бази та інші проблемні моменти, зазначені вище, з метою детінізації банківського сектору, в Україні доцільно запровадити наступні заходи:

- підвищувати обізнаність банківських працівників у сфері фінансового моніторингу шляхом проведення лекцій, навчальних тренінгів та спеціальних тестувань;
- забезпечити підготовку висококваліфікованих працівників у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення шляхом створення вузькоспеціалізованого державного навчального закладу;
- посили контроль за банківською діяльністю у сфері фінансового моніторингу шляхом частішого проведення внутрішнього та зовнішнього аудиту без попередження та збільшення штрафів за порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу;
- виправити основні недоліки законодавства у сфері фінансового моніторингу та прописати механізм розкриття реальних бенефіціарних власників вже існуючих компаній;
- підвищити обізнаність населення шляхом доступності до інформації та забезпечення її прозорості у сфері фінансового моніторингу;
- мінімізувати сфери використання готівкових коштів та забезпечити перехід на безготівкові розрахунки;
- підвищити ефективність регулювання та нагляду за банківською системою України Держфінмоніторингом шляхом запровадження чітких вимог до банків у плані перевірки клієнтів та підтвердження їх ділової репутації та доходів.

Для вирішення проблеми зі співробітниками банку, яку були задіяні в схемах виводу коштів з банківської системи, варто запровадити єдиний портал, де банки змогли б розміщувати публічно інформацію про кожен окремий випадок з детальним описом схеми, а найголовніше – з учасниками, які були залучені. В європейських

країнах це звичайна практика і працівники, які були залучені у подібних інцидентах, назавжди втрачають репутацію та можливість працювати в банках [18].

ВИСНОВКИ

Фінансовий моніторинг є досить дієвим інструментом боротьби з такою проблемою як тіньова економіка, але за умови, що він буде належним чином застосовуватись банками та іншими суб'єктами фінансового моніторингу. Детінізація банківського сектору може допомогти Україні вийти на новий етап розвитку, адже згідно з дослідженнями, саме банки використовуються у більшості нелегальних схемах з «відмивання» грошей та виведення капіталу закордон. На сьогодні, варто зосередити увагу на усуненні таких недоліків, як недосконалість законодавчої бази, брак висококваліфікованих працівників у сфері фінансового моніторингу та формуванні чітких вимог до банків як до суб'єктів первинного фінансового моніторингу. У подальшому варто проаналізувати систему фінансового моніторингу розвинених країн світу, дослідити їх рівень тіньової економіки та шляхом порівняння досвіду України з зарубіжними країнами, запропонувати нові шляхи підвищення ефективності фінансового моніторингу та детінізації економіки.

SUMMARY

Today, the phenomenon of the shadow economy is widespread and has negative consequences for the economic development of the countries of the world. It is known that many factors influence the level of the shadow economy and one of these factors is money laundering. The purpose of the article is to analyze the primary and state financial monitoring as a tool for the unshadowing of the Ukrainian banking system. At the end of 2018, the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine is setting the level of the shadow economy at 30% of official GDP, the lowest in the last ten years. The authors investigate the impact of financial monitoring on the level of the shadow economy, identifying major threats to the country's economic security and analyzing the proportion of reports of suspicious transactions from banks in the overall message structure. It is found that about 99% of all reports to the State Financial Monitoring Service of Ukraine about suspected financial transactions come from banks. The essence of the primary financial monitoring, its main shortcomings are revealed, namely the imperfection of the legislative framework, the lack of highly qualified employees in the field of financial monitoring and the formation of clear requirements for the banks as the subjects of the primary financial monitoring. The contents of the most common money laundering schemes through the banking sector are disclosed, such as withdrawal of capital abroad, corruption schemes, schemes involving individuals, fraudulent transactions within the bank, counterfeiting of documents on the value of collateral or granting it, and falsification of the company's decision to obtain a loan. The article also reflects the main violations of banks in the field of financial monitoring for the years 2018-2019, analyzes the shortcomings of the state financial monitoring and proposes to improve the effectiveness of financial monitoring in banks in order to shade the banking sector.

Key words: unshadowing, banks, banking system, financial monitoring, money laundering

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хоменко Г. Ю., Мошак А.М. Вплив тіньової економіки на формування показників фінансової звітності підприємств. Вісник ЖДТУ. Економіка, управління та адміністрування. 2018. №4 (86). С. 67 – 69. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2018-4\(86\)-67-69](https://doi.org/10.26642/jen-2018-4(86)-67-69)
2. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю. Державна податкова адміністрація України: теоретико-методологічне узагальнення. Вінниця, 2006. С. 987 – 1035.
3. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. Варналій З. С. Київ : НІСД, 2006. 574 с.
4. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: АДПС України, 2001. 524 с.
5. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави : дис... канд. екон. наук: 08.01.01.Харків, 2001. 195 с.
6. Alm J., Embaye A. Using Dynamic Panel Methods to Estimate Shadow Economies Around the World, 1984-2006. Scopus. 2013. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84881117565&origin=inward&txGid=950cdd71d4202f702eb744450a4b4885#>.
7. Birinci S., Elgin C. Shadow economy over the business cycle: how do formal and informal cycles interact. Scholar. 2013. URL: <https://scholar.google.com/scholar?q=Birinci, S., Elgin, C., 2013. Shadow economy over the business cycle: how do formal and informal cycles interact> Unpublished manuscript.
8. Ji Huang. Banking and shadow banking. Journal of Economic Theory. 2018. Volume 178. P. 124 – 152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jet.2018.09.003>.

9. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. Shadow economies all over the world : new estimates for 162 countries from 1999 to 2007. The World Bank. 2010. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>
10. Early B., Peksen D. Searching in the Shadows: The Impact of Economic Sanctions on Informal Economies. Sage journals. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912918806412>
11. Haigner S., Schneider F. A Comparison of Different Methods of Estimating the Size of the Shadow Economy. World economics journal. 2019. URL: <https://www.world-economics-journal.com/Journal/Papers/A%20Comparison%20of%20Different%20Methods%20of%20Estimating%20the%20Size%20of%20the%20Shadow%20Economy.details?ID=750>
12. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. 2019. URL : <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2019)..
13. Офіційний сайт Moneyval. 2019. URL : <https://www.coe.int>.
14. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. 2019. URL : <http://www.sdfm.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2019)..
15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. Дата оновлення: 24.11.2018. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 04.10.2019).
16. Офіційний сайт Національного банку України. 2019. URL : <https://bank.gov.ua>.
17. Пальчевський І. Нацбанк розкрив 7 основних схем відмивання грошей банками. Financial club. 2018. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/natsbank-rozkryv-7-osnovnykh-skhem-vidmyvannia-hroshei-bankamy.html> (дата звернення: 04.10.2019).
18. Макаренко О. Спритність рук: топ-схеми шахрайства в банках. Прес-центр KPMG в Україні. 2018. URL: <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2018/10/srytnist-ryk-top-skhem-shahraystva-v-bankah.html> (дата звернення: 04.10.2019).